

Ariusz Małek

(Białystok)

Bielsk Podlaski w czasach pruskich

Po III rozbiórce Rzeczypospolitej miasto Bielsk weszło w skład departamentu białostockiego pruskiej prowincji Nowe Prusy Wschodnie. Na tym obszarze władze zaborcze przystąpiły do tworzenia własnego aparatu administracyjnego, różnego od dotychczas istniejącego.

Najwyższym urzędem wykonawczym administracji państwowej w departamencie białostockim stała się Kamera Wojny i Domen w Białymstoku. Niższym szczeblem podziału terytorialnego były kreisy (powiaty), na czele których stał pruski organ wykonawczy zwany Landratliche Officium (urząd landrata). Landraturom podporządkowane zostały magistraty, jako urzędy wykonawcze na najniższym szczeblu podziału administracyjnego, którymi stały się miasta.

Włączony do państwa pruskiego Bielsk był miastem królewskim. Posiadał własny samorząd miejski z prezydentem na czele. W imieniu właściciela, tj. króla, zwierzchnictwo nad miastem w czasach Rzeczypospolitej pełnił starosta. W czasach pruskich układ ten uległ zmianie. Na czele miasta stanął burmistrz podporządkowany landratowi. Istniejące w czasach polskich starostwa zostały zlikwidowane. W ich miejsce powstały urzędy domenalne, okrojone kompetencyjnie właściwie do spraw typowo gospodarczych.

Zachowane archiwalia z czasów pruskich wymieniają pod datą 1792 r. jako prezydenta Bielska Gabryela Busłowskiego¹. Jego następcą był od 4 września 1794 r. do maja 1796 r. Szymon Lesiukiewicz. Następcą tegoż

¹ Archiwum Państwowe w Białymstoku, Kamera Wojny i Domen (dalej: APwB, KWD), sygn. 2284a.

został Józef Strzelecki. Pełnił on funkcję od 9 maja 1796 r. do lipca 1798 r. Przypadł mu w udziale obowiązek organizacji administracji miejskiej na wzór pruski.

W latach Rzeczypospolitej oraz w pierwszym okresie transformacji ustrojowej na pruski model organizacji i zarządzania, władze miejskie Bielska składały się z prezydenta, wójta, pisarza, syndyka oraz ławników. Tak było do 1797 r. Później pojawiły się inne określenia. Na czele miasta stanął burmistrz. W zależności od tego czy w mieście stacjonował garnizon wojskowy, burmistrz uzyskiwał dodatkowe określenie — burmistrz policyjny. Pełnił on jednocześnie funkcję rendanta. Urząd ten nie był wcześniej znany. Rendant traktowany był jako główny skarbnik miejski mający kompetencje określania oraz egzekwowania nakładanych podatków i innych form należności finansowych. W magistracie występowali też urzędnicy określan mianem radców. Był też pisarz miejski, który miał obowiązek biegle posługiwać się w mowie i piśmie językiem polskim i niemieckim.

Wraz z ostatecznym uporządkowaniem spraw administracyjnych, w 1798 r. w całym departamencie odbyły się nowe wybory do władz miejskich. Na czele bielskiego magistratu od 4 lipca 1798 r. stanął Benjamin Erdman Wlost². Jego zastępcą został J. Strzelecki. Funkcję pisarza miejskiego objął niejaki Jaroszewicz. Radcami zostali N Goliński, N Sznieczky, pisarz Jakub Jaroszewicz. Benjamin Wlost nie pozostał długo na stanowisku burmistrza. W 1801 r. został oddelegowany do Działdowa. Wybór jego następcy miał być demokratyczny. Władze pruskie zaproponowały magistratowi wybór jednego z trzech kandydatów przedstawionych przez landrata. Tymczasem 13 kwietnia 1801 r. magistrat wybrał zupełnie innego pretendenta. Był nim wiceburmistrz z czasów B. Wlosta — J. Strzelecki. W związku z tym, iż nie znał on języka niemieckiego, landrat nie uznał jego wyboru. Ostatecznie 16 kwietnia 1801 r. magistrat wybrał na burmistrza niejakiego Rosochę, dotychczasowego pisarza sądowego w Stołowaczu. Ten funkcję burmistrza sprawował do 6 maja 1807 r. Po tej dacie, przez dwa miesiące, stanowisko burmistrza było nie obsadzone. W tym czasie funkcję tę zastępowało sprawował wiceburmistrz J. Strzelecki. 8 lipca 1807 r. do Bielska przybył niejaki Jutrzenka, mianowany na tymczasowego burmistrza. Długo jednak nie zabawił w Bielsku. 14 września 1807 r. uszedł z miasta, przy okazji upłynniając fundusze z kasy miejskiej oraz wykorzystując bezpłatnie podwozy. Fakty te miały miejsce w sytuacji, gdy do miasta zawitały najpierw wojska rosyjskie, a potem francuskie. I może miasto przebolełoby te straty, gdyby ten w maju 1808 r. nie wystąpił, poprzez Kamerę w Białymstoku, o zapłatę za sprawowanie funkcji burmistrza kwoty 25 talarów, które już wcześniej uzyskał jako zaliczkę w pierwszych dniach urzędowania.

2 APwB, KWD, sygn. 2290b.

Po wyjeździe burmistrza Jutrzenki w Bielsku pozostał wakat na tym stanowisku do chwili przejęcia miasta przez Rosję. Do tego czasu miasto reprezentował wiceburmistrz J. Strzelecki.

W okresie zarządzania miastem przez J. Strzeleckiego, tj. w latach 1796-1798, władze pruskie powołały do życia Preussische Ordnungs-Kommission. Organ ten miał obowiązek zbadać sytuację miast nowego nabytku terytorialnego czyli Nowych Prus Wschodnich. Na wniosek tejże Komisji magistrat miasta Bielska przygotował materiał, który stał się podstawą do przedstawionego w czerwcu 1804 r. opisu miasta Bielska. Akta te przekazał Komisji Porządkowej do wglądu radca powiatowy N Schonneman.

Z opisu Schonnemana³ wynika, iż w 1499 r., mocą przywileju Wielkiego Księcia Litewskiego Aleksandra, miasto Bielsk zostało wyłączone spod kompetencji starostwa bielskiego. W 1501 r. ten sam władca potwierdził przywilej lokacyjny miasta z 1495 r., który lokował miasto na prawie magdeburskim. Wspomniany przywilej powoływał też do życia wójtostwo oraz określał granice miasta.

Wymienione akty prawne nie wspominały o dokumencie wydanym w 1430 r.⁴ Przywilej Witolda z tegoż roku zezwalał na osiedlenie się w osadzie miejskiej Polakom, Niemcom, neofitom obrządku rzymskiego wśród osiadłych już wcześniej Rusinów.

Samo miasto z biegiem czasu znalazło się na trakcie pocztowym z Warszawy do Grodna. Wśród wlotów i upadków w czasach współczesnych Schonnemanowi liczyło 295 dymów oraz 175 niezabudowanych placów. Do Bielska przynależało też 6 wsi i 3 mile lasu. Według danych statystycznych w samym Bielsku mieszkało łącznie z pruskim garnizonem 2 066 osób. W tej liczbie odnotowano 47 wyznawców religii mojżeszowej. Pozostali mieszkańcy byli chrześcijanami. Większością, wg radcy Schonnemana, w tym czasie byli wyznawcy obrządku greckounijnego.

Wioskami miejskimi Bielska były Augustowo, Widowo, Parcewo, Spiczki, Stryki, Szastały. Z iście pruską dokładnością radca Schonneman przedstawił, poczynawszy od przywileju Zygmunta Augusta w 1565 r. poprzez ustawę lustracyjną z 1664 r. a skończywszy na czasach mu współczesnych, rozwój terytorialny tych wsi w przeliczeniu na pruski system miar objętości.

Bielsk jak na ówczesne czasy nie był ośrodkiem małym. Układ urbanistyczny miasta zezwalał na istnienie 2 placów rynkowych. Miasto liczyło też 21 ulic, z których 4 określane były mianem głównych. Należały do nich ulica Targowa (Rynek?), Brańska, Boćkowska i Narewska. W związku z niezachowaniem się pruskiego spisu podatkowego z tamtych lat, utrudnione jest określenie przy jakich ulicach znajdowały się w Bielsku świątynie. Schonneman stwierdza, iż np. kościołów greckounijnych było wówczas 4, z której to

3 APwB, KWD, sygn. 2350a

4 APwB, KWD, sygn. 2345.

liczby 3 były w stanie dobrym. W związku ze złym stanem jednej świątyni została ona przeniesiona do kościoła klasztoru karmelitańskiego. Bielskie gminy wyznaniowe rytu unickiego administracyjnie podlegały dziekanowi Janowi Maliszewskiemu, rezydującemu w Narwi. Bielscy katolicy mieli ówczesnie 1 kościół farny oraz szpital. W podobnej sytuacji byli wyznawcy prawosławia. W mieście był bowiem jeden prawosławny monaster pod wezwaniem św. Mikołaja. Bielscy karmelici opuścili swój klasztor, a następnie przewiezieni zostali do konwentu w Wąsoszu. Ich kościół przeszedł w ręce unitów, ściślej — przejęła go parafia Św. Trójcy, której cerkiew uległa zniszczeniu jeszcze przed rozbiorami⁵. Pokarmelitańskie obiekty administracyjne zostały przebudowane przez bielski magistrat na inkwizytoriat. Z instytucją tą wiąże się problem istnienia w mieście cywilnych władz administracyjnych. Miały tutaj swe siedziby takie urzędy, jak Powiatowa Komisja Sprawiedliwości, wspomniany już Inkwizytoriat, Sąd Powiatowy, Powiatowy Urząd Skarbowy, Zarząd Domenalny, Urząd Landrata wraz z Kasą Powiatową oraz Urząd ds. Podatku Konsumpcyjnego.

W mieście liczącym ponad 2 000 mieszkańców, w którym była stosunkowo duża liczba urzędników, nie licząc osób zamieszkających w podmiejskich wsiach, istniała rozbudowana sieć rzemieślniczo-handlowa. Jak podaje Schoneman, w ówczesnym Bielsku żyło 159 osób zajmujących się rolnictwem, 185 rękodzielników, 7 sprzedawców, 28 piekarzy oraz 40 piwowarników i gorzelników wyrabiających i sprzedających trunki. Pojęcie sprzedawcy miało szeroki zakres rozumienia. Przedstawiający te informacje włączył tutaj także aptekarza jako sprzedawcę medykamentów. Wśród 185 bielskich rękodzielników wyróżnić można 9 kowali o różnym stopniu specjalizacji, 2 rzeźników, 2 szklarzy, 45 garbarzy, dwie osoby określane językiem współczesnym mianem ślusarzy, 15 kuśnierzy, 4 murarzy, 1 rymarz, 2 kołodziejów, 1 farbiarz, 1 złotnik, 56 szewców, 5 czeladników ciesielskich, 3 stolarzy, 13 garnarczcy oraz 16 krawców.

Władze pruskie utrzymały w mocy przedrozbiorowe prawo Bielska do jarmarków. W ciągu całego roku odbywało się ich 7 i trwały nie dłużej niż tydzień. Termin ich rozpoczęcia określany był wg kalendarza kościelnego. Zjeżdżali się na nie mieszkańcy okolicznych miasteczek i wsi, zwłaszcza że np. od Orli dzieliła miasto tylko 1 mila, od Bociek 2 mile, od Brańska, leżącego w kreisie (powiecie) drohiczynskim, 3 mile. Taka sama odległość była do Kleszczel. Najdalej było do Białegostoku (5 mil).

Koniec panowania pruskiego przyniosły układy tylżyckie w 1807 r. Administracja pruska opuściła miasto jednak dopiero w 1808 r. W tym przejściowym okresie wykonywała ona obowiązki w imieniu władz rosyjskich.

⁵ *Opisanije Rukopisnago Otdielenija Wilenskoj Publicznoj Biblioteki*, t. III, Wilno 1898.

Змест

У 1795-1807 гадах Бельск уваходзіў у састаў Беластоцкага дэпартаменту правінцыі Новая Усходняя Прусія прускай дзяржавы. У той час была ўстаноўлена новая мясцовая адміністрацыя ды былі зроблены апісанне горада і перапіс уласнасці. Бельск, разам з прускім гарнізонам, налічваў 2 066 чалавек, сярод якіх былі уніяты (самая шматлікая грамадскасць у горадзе), католікі і праваслаўныя. У Бельску ў той час былі 2 рыначныя пляцы і 21 вуліца. Самыя папулярныя прафесіі, якімі займаліся жыхары Бельска, гэта: земляробства (159 чалавек) і рамесніцтва (185), утым ліку 28 пекараў, 40 півавараў і вінакураў, 45 гарбароў, 56 шаўцоў, 13 ганчароў, 16 краўцоў. У 1807 г. у выніку Тэльзіцкага міру горад разам з Беластоцкім дэпартаментом адышоў Расіі. Не зважаючы на гэта, пруская адміністрацыя працягвала выконваць свае абавязкі яшчэ ў наступным годзе.

Summary

Between the years of 1795 and 1807, the town of Bielsk was included in Białystok District of the province of New East Prussia, which belonged to the Prussian state. In this period, the authorities organized a new local administration, compiled an inventory of the town property, and conducted a census. Including its Prussian garrison, Bielsk was inhabited by 2,066 people of three religions: Uniate (the town's largest group), Roman Catholic, and Orthodox. There were two market places and 21 streets in Bielsk at that time. The most popular jobs were in farming (159 people) and crafts (185 people, including 28 bakers, 40 brewers and distillers, 45 tanners, 56 shoemakers, 13 potters, and 16 tailors). According to the Tilsit agreement in 1807, the town of Bielsk together with Biarystok District were granted to Russia. Nonetheless, the Prussian administration continued to perform its duties for one more year.